

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКОГО БАРОКО І ГУМАНІСТИЧНА ДУМКА КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Складаючись упродовж віків, філософська спадщина функціонує не як наука, тобто не як «епістемне» (предметне) знання, а як особлива сфера духовної діяльності людей. Вона спрямована перш за все на усвідомлення граничних підстав людського буття, властивих йому смисловитих проблем. Це визначає неповторність філософії у загальних здобутках і процесах інтелектуальної діяльності.

Важливу роль у духовному процесі відіграють практичні приклади, система освіти, повчання, якими супроводжують батьки виховання своїх дітей. Проте виховання і повчання завжди унікальні, а їх вивчення унеможливується, якщо дослідник не бере до уваги те «загальне полотно» культури, виявами якої постають етико-педагогічні процеси. Спільність культури, репрезентантами якої стають різночасні моральні приклади, обставини освіти й виховання, дозволяє аналізувати їх як форми та етапи однієї культуротворчої тенденції. Таким же способом розкривається наступність та спадковість і в галузі історико-філософської спадщини, котра існує між гуманістичними ідеями Київської Русі та антропологією українського бароко XVII—XVIII ст.

Суттєвою рисою українського бароко є синтетичний стиль філософствування, поєднання різноманітних понять та образів з метою повніше осягнути реальність, щоб вказати людям орієнтації життєдії. Міф, випадкова асоціація, об'єктивне знання та релігійне уявлення досить легко поєднуються і у філософській антропології українського бароко, котра значною мірою спирається на здобутки людинознавства періоду Київської Русі, у тому числі на інтелектуальну спадщину Чернігівського (Чернігово-Сіверського) князівства. Яскравим зразком цієї спадщини є «Повчання дітям» Володимира Мономаха.

Відзначимо, що «спільним полотном», котре інтелектуально єднає антропологічну думку культури Київської Русі і українського бароко, в цілому постає «двовір'я», хоч у часи бароко християнсько-догматичний елемент значно переважає язичництво. Та все ж і в «Повчанні» Мономаха, і у творах мислителів бароко (Л. Баранович, І. Гізель, І. Галятовський тощо) проявляється символіко-синтетичний підхід до тлумачення людини. Відмінність полягає у тому, що Мономах акцентує на реальностях життя героя-воїна, князя-правителя, системно описуючи його властивості та дії, а мислителі культури бароко на передній план ставлять образ ідеальної людини, пояснюючи його через використання суми понять, метафор, порівнянь, епітетів, гіпербол та інших засобів опису.

Зокрема, за «Повчанням» Мономаха, морально гідна людина повинна бути добродесною, що проявляється у поєднанні працьовитості, мужності, безстрашності, доброзичливості, благочестивості, стриманості, терплячості, пильності та охоти до науки й навчання. Отже, властивості етичного ідеалу людини Володимир Мономах черпав із досвіду життя. Причому, квінтесенцію моральної поведінки людини він пов'язував із справедливістю. Під нею князь розумів повсякденну опіку знедолених — бідняків, сиріт, немічних від кривд, які завдають їм свавільні багатії.¹⁰

Тісно пов'язане із уявленням Мономаха про добродетель та справедливість розуміння честі і слави. Вони витлумачуються у «Повчанні» не стільки як результати прояву сили й могутності, скільки супутниками й наслідками доброти й співчуття до людей, котрі потрапили у скрутне становище. Такий підхід до розуміння честі і слави в цілому виражав кодекс дружинної моралі часів Київської Русі, який хоч і не писався, проте неухильно виконувався. Адже дружинники були передусім захисниками рідної землі як від зовнішніх ворогів, так і від беззаконня внутрішнього. Славу і честь можна здобути, отже, не завдяки владним, зловживанням, а використовуючи силу для добра співвітчизників.

Характерно, що саме розуміння честі і слави, добра і справедливості, яке ми знаходимо у «Повчанні» Мономаха, стає наріжним у етико-гуманістичних шуканнях українських мислителів XVII—XVIII ст. Лицар-козак, у творах тих часів, честь знаходить у боях проти ворогів Батьківщини, звільненні з полону співвітчизників, службі товариству, самопожертві задля блага народу, у захисті бідних від гноблення й ошуканства з боку багатих. Проте честь і слава героя у філософії бароко визнаються умотивованими тоді, коли вони є результатом сприйняття та реалізації етичного ідеалу людини, яка свідомо бере на себе місію «страждати за народ». Через те і чернець, який «гріхи людей» бере на себе заради заступництва за них перед Богом, і козак-лицар, який зосереджує в собі силу нації, і «книжник», який зображує народ і вчить його істині, — всі вони заслуговують на честь і славу тому, що «страждають» за інших.

Разом з тим, як показує зміст курсу філософії, що читався у Чернігівському колегіумі у 40-х роках XVIII ст., розуміння добра і добродетельності за доби бароко диференціюється. Так, відбувається зближення багатства і честі: багатство мислиться як ознака честі, а честь має виражатись нібито в обсязі багатств. Розуміються окремими добро і честь, пов'язані із тілесними задоволеннями. Виділяється також шана великої, всеохоплюючої істини, що скеровує розум, волю та совість — найвищі ознаки людської добродетельності.¹¹

Інакше, ніж у «Повчанні» Мономаха, мисляться у добу бароко, і спонуки моральної діяльності. Якщо Володимир добродетельність вважав результатом працьовитості і мудрого виховання, то філософська антропологія XVII—XVIII ст. пояснює добродетельність людини скоріше природними задатками, «сродністю» людини до діяльності певного типу. Причому вважається, що природні задатки, як про це свідчить згаданий вище курс філософії, весь час нібито тягнуть людину до тваринного минулого, через що добродетельність досягається значною ціною. Людина мусить увесь час пересилювати себе, щоб бути здатною робити добро, отже, мусить самоудосконалюватись.¹²

Підкреслити потрібно й те, що у філософській антропології українського бароко специфічно мислиться й співвідношення людини та світу. Воно набуває пантеїстичних рис, внаслідок чого домінуючим стає мотив тотожності Бога і Світу. Людина при цьому витлумачується як Мікрокосм, отже, розуміється величиною, співмірною зі світом і вічністю. Розуміння ж людини у Київській Русі, як показує текст «Повчання» Мономаха, витлумачувалось переважно з позицій дуалізму. Все це позначалось і на поясненні моральної відповідальності людини. Адже якщо людина є Мікрокосм, то вона сама встановлює собі норми буття і відповідає за свої дії тільки перед собою, як істота рівна Богу. Проте у «Повчанні» основним є розуміння моральної відповідальності лю-

дини за власні вчинки не стільки перед своїм сумлінням, скільки перед людьми і тією честю, котра по смерті людини набуває атрибут вічності.

Аналіз етико-гуманістичних ідей «Повчання дітям» Володимира Мономаха та особливостей філософської антропології українського бароко, таким чином, дозволяє мовити про існування досить стійкої інтелектуальної традиції, що пов'язує в один ланцюг людинознавство Київської Русі із розумінням людини на Гетьманщині у XVII—XVIII ст. Причому у збереженні цієї світоглядно-філософської єдності неабияка роль належить літературно-філософському колу, котре діяло в Чернігові на рубежі XVII—XVIII ст.

